

Blauwdruk: Nederlandse musea en social inclusion

*Sociale cohesie wordt zichtbaar in gemeenschappelijke waarden, in actieve maatschappelijke en culturele participatie, in het onderling vertrouwen en in maatschappelijke instituties. Een samenleving zonder sociale cohesie leidt tot uitsluiting van individuen en groepen (2001).*¹

De vraag naar educatieve opvattingen van musea en welke doelgroepen musea daarmee willen bereiken, is de laatste decennia in Nederland meermalen onderwerp geweest van onderzoek.² Drie educatieve benaderingen blijken in deze onderzoeken - weliswaar in verschillende vormen, met andere accenten en in andere termen - steeds weer naar voren te komen. Het gaat dan om de vakwetenschappelijke benadering, de thematische en de sociaal-emancipatorische benadering.

Vakwetenschappelijke benadering

De vakwetenschappelijke of vakspecialistische benadering, met de oudste wortels, is er op gericht een toelichting op de collectie te verschaffen. Het museum gaat in deze benadering bij zijn educatief werk steeds uit van de collectie en de kwaliteit van de voorwerpen (kunstwerken, (natuur)historische objecten, technische voorwerpen en artefacten). Natuurlijk kan er ook aandacht zijn voor andere zaken. Naast het onderwerp en de historische context van het kunstwerk wordt bijvoorbeeld tevens aandacht besteed aan kleur, vormgeving en perspectief.

Thematische benadering

Deze benadering is gericht op het overbrengen van thema's of principes uit het verzamelgebied van het museum. Men kiest voor thematische tentoonstellingen die herkenbaar zijn voor specifieke doelgroepen en delen van de collectie worden daarbij benut. Bij de tentoonstellingen speelt de collectie overigens niet per se een ondergeschikte rol. Kunstwerken uit de verzameling worden als historische bron gebruikt om het verhaal te kunnen vertellen. De keuze van de onderwerpen, de inrichting en de vormgeving en de beteksting (lengte, plaatsing en inhoud) worden bepaald door hun mogelijke educatieve bijdrage.

Sociaal-emancipatorische benadering

Musea die werken vanuit de sociaal-emancipatorische visie kiezen voor onderwerpen met een maatschappelijk engagement en verzetten zich tegen de -vaak als vanzelfsprekend geziene- noodzaak hogere cultuur te spreiden. Vanuit deze benadering kiest men voor een breder cultuurbegrip. De presentaties en de inhoudelijke thema's die deze musea kiezen sluiten meestal ook niet aan bij een bestaand verzamelgebied; de tentoonstelling is zelfs vaak aanleiding om bepaalde kunstwerken of objecten aan te schaffen. In thematische tentoonstellingen stelt men maatschappelijke situaties aan de kaak waarin het gebrek aan sociale vaardigheid en mondigheid van mensen tot uiting komt.

¹ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. (2001). *Grenzeloos leren. Een verkenning naar onderwijs en onderzoek in 2010*. Zoetermeer.

² Daamen, D. en Haanstra, F. (1980). *Het educatieve werk van Nederlandse musea: activiteiten, opvattingen en positie van educatieve medewerkers*. Kohnstamm Instituut Amsterdam.

Ganzeboom, H. en Haanstra, F. (1989). *Museum en publiek*. Een onderzoek naar ontwikkelingen in publiek en publieksbenadering in de Nederlandse musea door middel van een heranalyse van bestaande publieksgegevens en herondervering van educatieve medewerkers. Ministerie van WVC, Rijswijk.

Veenstra, R. (1989). *Opvattingen en activiteiten van de nieuwe generatie educatieve medewerkers in musea*. Doctoraalscriptie Algemene Letteren Studie. Rijksuniversiteit Groningen.

Haanstra, F. en Oostwoud Wijdenes, J. (1996). *Tendrapport museumeducatie*. SCO-Kohnstamm Instituut, Faculteit der Pedagogische en Onderwijskundige wetenschappen. Amsterdam.

Cultuurbeleid in het begin van de nieuwe eeuw

Het strijdbare cultuurbeleid van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap rond de eeuwwisseling schrikt vele culturele instellingen op. De ministeriële nota *Cultuur als confrontatie* (1999) wil een sterke verbreding van het publieksbereik onder groepen die tot dan toe niet, of nauwelijks aan cultuur deelnemen. De nota neemt stelling tegen de opvatting dat cultuur het exclusieve domein zou zijn van een culturele en maatschappelijke elite en verwacht van culturele instellingen een substantiële inspanning om nieuwe doelgroepen te bereiken. Tegelijk met *Cultuur als confrontatie* brengt het departement de nota *Ruim baan voor Culturele Diversiteit* (1999) uit. Het gesubsidieerde aanbod van culturele instellingen, aldus de nota, maar ook de publieke belangstelling daarvoor, laat nog steeds een te eenzijdig beeld van de Nederlandse samenleving zien. (---) *'De gesubsidieerde cultuur bedient maar een heel kleine groep mensen. Vooral jongeren, migranten en minder draagkrachtigen lijken uitgesloten te worden van deelname aan de gesubsidieerde cultuur, hetzij als makers, hetzij als publiek. De belangstelling voor deze bevolkingsgroepen en hun subculturen blijft doorgaans beperkt tot mooie woorden. Het gaat daarbij niet alleen om het leren waarderen van kunst en cultuur in het algemeen, maar zeker ook om het vermogen verschillende culturen en hun uitingen te kunnen waarderen.'*³

De reacties op beide nota's zijn ongewoon fel van toon en het is de vraag of de aard van de beleidsideeën hier aanleiding toe geeft of de (letterlijk) confronterende manier waarop ze zijn geuit, verdedigd en doorgevoerd. De beleidsaccenten zijn immers niet nieuw; sociale cohesie –of social inclusion- is de laatste jaren steeds vaker genoemd als belangrijke doelstelling van nationaal overheidsbeleid. Maatschappelijke ontwikkelingen als individualisering, globalisering, de toename van culturele diversiteit en de veranderende sociale rol van de overheid dragen bij aan het ontbreken van samenhang in de samenleving. Een gemis aan sociale cohesie kan tot sociale uitsluiting leiden en cultuurparticipatie en –educatie kunnen in de ogen van de landelijke overheid een rol spelen bij het voorkomen daarvan. Er zijn echter geen harde gegevens over de effecten van cultuureducatie in combinatie met doelstellingen op het terrein van sociale cohesie. Ook het buitenland biedt daarover weinig, of op zijn minst discutabel onderzoek. Van der Kamp en Ottevanger (2003)⁴ peilden in een verkennend onderzoek de meningen hierover van betrokkenen zoals museummedewerkers, programmamakers en deelnemers. Volgens de onderzoekers worden er door cultuureducatie wel degelijk nieuwe doelgroepen bereikt en de effecten op cohesie zijn –hoewel bescheiden- positief. Deelnemers beleven meer plezier aan kunst en cultuur, krijgen meer aardigheid in school, ervaren het als een zinvolle tijdsbesteding, ontwikkelen meer zelfvertrouwen en verwerven grotere sociale vaardigheden. De ontmoeting van groepen met een andere culturele achtergrond of uit een andere leeftijdsgroep levert hen nieuwe inzichten en contacten op. De culturele activiteiten geven bovendien een positieve uitstraling aan de oude wijken en aan de nu meer zichtbare kunstuitingen van andere culturen.⁵

³ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. (1999). *Ruim baan voor Culturele Diversiteit*. Zoetermeer. pp. 1-7

⁴ Kamp, M. van der. en Ottevanger, D. (2003). *Cultuureducatie en sociale cohesie. Een verkennend onderzoek*. Cultuur + Educatie 6. Cultuurnetwerk Nederland Utrecht.

⁵ Ensink, J. (2004). *Sociale cohesie en cultuureducatie: een overzicht*. In: Zicht op... sociale cohesie en cultuureducatie. Vol. 2004/3. Cultuurnetwerk Nederland Utrecht. p. 12.

Museale initiatieven

Een interessant museaal initiatief op het terrein van sociale cohesie is het in 2002 gestart project *Blauwdruk*. Vier verschillende Nederlandse musea werken hier aan mee: Zcala (het voormalig Volksbuurtmuseum), Den Haag, het Natuurmuseum Brabant, Tilburg, het Amsterdams Historisch Museum en het Museum Jan Cunen in Oss. De Nederlandse Museumvereniging coördineert het project en Cultuurnetwerk Nederland monitort het sedert drie jaar. Het (private) VSBfonds is hoofdfinancier en toont zich tevens een betrokken partner. In het voorjaar van 2005 is de eerste fase van het project Blauwdruk afgerond met een symposium en een publicatie.⁶

Met *Blauwdruk* willen vier Nederlandse musea de mogelijkheden verkennen –naast het behoud van bestaand publiek- nieuwe publieksgroepen aan zich te binden. Bovendien willen zij nagaan hoe het instituut 'museum' moet veranderen om de betrokkenheid van het publiek ook op de lange duur te garanderen. Samenwerking en afstemming met maatschappelijke en culturele instellingen en tussen de musea onderling, vormt een essentieel onderdeel van het project.

Blauwdruk is opgezet in navolging van ervaringen die in Engeland zijn opgedaan met musea, museumeducatie en *social inclusion*-projecten. Museumvreemde groepen worden door deze projecten op andere, nieuwe, manieren bij het museum betrokken. Cultuur –en daarmee museumeducatie- is een essentieel onderdeel van het *inclusion*-beleid omdat het daarbij gaat om gedeelde waarden en normen, om vraagstukken van identiteit. Musea dragen hieraan bij door opnieuw betekenis te geven aan hun collecties, door het ontwikkelen van nieuwe museumeducatieve concepten en verhalen, en ook door gebruik te maken van kennis en netwerken die zij daarvoor nog niet gebruikten.

Bij het begin van het *Blauwdruk*project (2002), heeft Zcala de meeste ervaring op het gebied van social inclusion. De andere drie musea starten de social inclusion-projecten vanuit een landelijke reputatie op het gebied van museumeducatie, en met veel ervaring op het gebied van samenwerking met allerlei instellingen en personen. Tot dat moment echter was er nog weinig sprake van het duurzaam betrekken van partners bij hun museale activiteiten.

Zcala

Zcala probeert al geruime tijd nieuwe doelgroepen aan de instelling te verbinden, onder meer via ambassadeurs uit diverse migrantengroepen. Voor het *Blauwdruk*project koos het museum het Haagse Johan de Witt college, een school voor voortgezet onderwijs, als partner. Gedurende enkele jaren werkt dit college aan het opzetten van een programma voor cultuurgebaseerd onderwijs. De doelgroep van de museale activiteiten is echter veel breder. Er wordt gepoogd buurtbewoners binnen de museale muren te halen die normaal zelden of nooit een culturele instelling bezoeken. Het idee is dat deze mensen via een of enkele bezoeken aan de lokale kunstinstitution (in dit geval dus Zcala) ook geïnteresseerd raken in het aanbod van andere Haagse culturele instellingen. Voor *Blauwdruk* werd gekozen voor het onderwerp 'migratie', dat relatief is en van alle tijden.

Iemand die zijn oorspronkelijke woonplek verlaat kent gevoelens van heimwee, hoop en vrees. Hoewel in Nederland het aantal emigranten lange tijd in evenwicht bleef met het aantal immigranten is de migratiebalans eind 2004 sinds lange tijd negatief: meer emigranten dan immigranten. Dat Nederland overspoeld wordt door buitenlanders moet naar het land der fabelen worden verwezen.

De tentoonstelling 'Komen en gaan' weerspiegelt deze gedachte. *Het publiek moet ervaren dat er altijd geëmigreerd en geïmmigreerd is. Het gaat niet alleen om al die mensen die naar ons toe komen, maar ook om de vertrekkers.* Negen wijkbewoners van heel verschillende komaf zijn hierover geïnterviewd. Hun verhalen zijn

⁶ Jacobs, E., Hagenaars, P. en Vreede, M. de (2005). *Blauwdruk / Vier musea en social inclusion*. Museumvereniging Amsterdam / Cultuurnetwerk Nederland Utrecht; 190 pp.

op verschillende plekken in de tentoonstelling te horen. 'Komen en gaan' wordt druk bezocht door onderwijsgroepen, maar ook migrantengroepen bezoeken de tentoonstelling. In samenwerking met het Johan de Witt College is een uitgebreid lesprogramma geschreven met tal van praktische opdrachten, waarmee leerlingen aan de slag kunnen. In het kader van *Blauwdruk* heeft het museum nieuwe samenwerkingspartners gevonden die rondleidingen door Haagse buurten organiseren. Zo wordt verband gelegd tussen het onderwerp migratie en de tastbare gevolgen ervan in de directe museumomgeving.

Natuurmuseum Brabant

Omdat het Natuurmuseum Brabant het van het grootste belang achtte mensen in aanraking te brengen met natuur en milieu, kan de educatie ook plaatsvinden in de natuur zelf, dus buiten de muren van het museum. Vanuit die gedachte ontstond in 1999 het idee om activiteiten 'op locatie' te gaan organiseren. Sinds 2002 wordt echter bij de projecten op locatie steeds gestreefd naar een interdisciplinaire aanpak en naar een constante betrokkenheid van bewoners bij de voorbereiding.

Het proces van de totstandkoming van de tentoonstelling wordt door het museum van minstens zo groot belang gevonden als het uiteindelijke product zelf: *De tentoonstelling is geen doelstelling op zich, maar dient als handvat voor het creëren van een samenwerkingsnetwerk tussen bewoners van de wijk. Daarnaast worden bewoners op deze manier op een leuke en actieve manier bewust gemaakt van de eigen leefomgeving en zaken die binnen de wijk spelen. Hiervoor zijn aanvullende activiteiten rondom de tentoonstelling, zoals projecten op scholen, discussieavonden en ontwerpwedstrijden minstens zo belangrijk* (uit logboek van het project in Den Bosch, 12 mei 2003).

Amsterdams Historisch Museum

Met het *Blauwdruk* project en de daarbij behorende tentoonstelling 'Oost, Amsterdamse buurt' (herfst 2003 tot voorjaar 2004) trok het Amsterdams Historisch Museum voor het eerst in zijn geschiedenis werkelijk de wijk in en ondernam daar ter plekke museale activiteiten. Daarvoor waren al wel waardevolle ervaringen opgedaan met kleinschalige buurtgerichte projecten. In *Blauwdruk* is bezien of het mogelijk is netwerken op te bouwen met groeperingen die niet tot de gebruikelijke museumbezoekers worden gerekend. De kennismaking met deze groepen moest zo open mogelijk zijn om daarna vast te stellen wat partners voor elkaar kunnen betekenen. Nieuw daarbij was dat de museummedewerkers de mensen opzochten in hun eigen omgeving: het museum trad naar buiten.

In het dichtbevolkte en drukbezochte Amsterdam Oost wonen bijna zestigduizend mensen uit alle werelddelen. Met 'Oost, Amsterdamse buurt' wilde het Amsterdams Historisch Museum vooral bewoners aan het woord laten en niet uitsluitend de geschiedenis van de stadswijk met al zijn hoogte- en dieptepunten voor het voetlicht brengen. Hoe leven zij met elkaar samen? Welke rol speelt de culturele achtergrond, die in deze buurt zo divers is? Welke visie hebben de bewoners op hun buurt? Door intensief outreachwerk zijn op allerlei plekken in Amsterdam Oost contacten gelegd, in koffiehuisen, op scholen, in wijkcentra en bejaardenhuizen. Dankzij deze contacten zijn groepen vrijwilligers –vooral vrouwen- samengesteld die verhalen van buurtgenoten optekenden. De verhalen werden vervolgens op de site www.geheugenvanoost.nl geplaatst. Inmiddels staat vast dat de site half 2005 onderdeel wordt van de collectie van het Amsterdams Historisch Museum. Daarmee beschikt het museum dus ook over verhalen van vele wijkbewoners van Amsterdam-Oost.

Museum Jan Cunen

Het Museum Jan Cunen streeft naar een museaal beleid waarbij collectioneren, presenteren en educatie niet los van elkaar staan, maar één geheel vormen. In educatie beschouwt het museum zichzelf als verbindende factor tussen kunst en maatschappij.

Bij het ontwikkelen en uitvoeren van activiteiten spelen fundamentele vragen een belangrijke rol, zoals: *Wat is het bestaansrecht van het museum en wat dragen we over aan het publiek*. Deze vragen worden gesteld bij alle aspecten van het museale werk en het proces ervan is van minstens zo groot belang als het eindresultaat. Kunst kan, volgens de visie van het museum, worden ingezet als doel én als middel. Vandaar dat Museum Jan Cunen social inclusion tot integraal onderdeel van zijn beleid heeft verklaard.

Met zijn *Blauwdruk* projecten heeft het museum zich vooral gericht op intensief contact met het Hooghuis Lyceum, een school voor voorbereidend beroepsonderwijs in Oss-West. Het schoolgebouw werd in 2002 uitgebreid en het idee ontstond om in de nieuwbouw school en museum letterlijk en figuurlijk met elkaar te integreren. De school zou een locatie van het museum worden, waar een deel van de collectie of een tentoonstelling te zien zou zijn. Op het tentoongestelde moesten leerlingen en docenten invloed kunnen uitoefenen. Zij zouden dus toegang moeten krijgen tot de hele collectie van het museum, vandaar dat de collectie op een publieksvriendelijke manier digitaal ontsloten werd. Zo kunnen leerlingen en docenten vanachter de computer schilderijen of voorwerpen selecteren die zij graag in de school presenteren. Op deze wijze worden leerlingen 'eigenaar' van de museale collectie zodat *het museum hun museum* wordt.

Effecten

De vier musea constateren na drie jaar *Blauwdruk* een verbreding van publieksgroepen en een duidelijke stijging in bezoekersaantallen, zeker wanneer het bezoek aan de locatieprojecten –de activiteiten buiten de musea- wordt meegerekend. Hoewel niet precies aan te wijzen is, waaraan deze toename is toe te schrijven, is het in ieder geval zeker dat de *Blauwdruk*-activiteiten hieraan een belangrijke bijdrage hebben geleverd. Het Amsterdams Historisch Museum constateert voorts dat de contacten met migrantenorganisaties in het stadsdeel Oost inmiddels zodanig zijn dat het weinig inspanning vergt om migrantengroepen voor nieuwe museale activiteiten te interesseren. Ook de vaste museale opstelling wordt nu regelmatig bezocht voor taalonderricht in het Nederlands. Het museum merkt bovendien dagelijks dat de naamsbekendheid in Amsterdam Oost aanzienlijk is toegenomen. De meest uiteenlopende personen en instellingen weten immers inmiddels het museum te vinden. In Amsterdam-Oost is een relevant netwerk ontstaan, waar langdurig op kan worden voortgebouwd. Of, zoals Mila Ernst, hoofd educatie, het noemt: *'Het museum heeft voelsprietten in de stad gekregen (---) bovendien beschikken we nu over een netwerk van waaruit je direct kunt toetsen of iets een geschikte invalshoek is en we kennen partners waarmee we zo'n idee verder kunnen ontwikkelen.'* Op de interne organisatie van de vier musea heeft de deelname aan *Blauwdruk* overduidelijk invloed gehad. In de musea worden discussies gevoerd over de veranderende museale prioriteit en inhoud en daarbij is de inbreng en steun van collega's, directie en overheden van essentieel belang.

De meeste musea hebben een interessante groep vrijwilligers overgehouden aan *Blauwdruk*, die cultureel divers is en zeer betrokken. Zij treden op als gastheer of gastvrouw en zijn trots op 'hun' museum. Een ander belangrijk effect is de verankering van de activiteiten van de musea in het onderwijscurriculum van scholen. Leerlingen brengen diverse keren per schooljaar een bezoek aan de tentoonstelling(en) en aan andere museumactiviteiten.

Alle vier de musea zijn er in geslaagd contacten te leggen en vast te houden met allerlei soort maatschappelijke en culturele instellingen die van groot belang zullen blijken voor de toekomst.

Afsluiting

In drie jaar *Blauwdruk* zijn door de vier musea op diverse terreinen grenzen verkend, verlegd en zelfs overschreden. De samenwerking met externe partners heeft bezinning teweeggebracht op de collectie, het verzamelbeleid, educatie en publiciteit. In Oss hebben zich discussies afgespeeld over het museaal tentoonstellen van amateurkunst en werk van leerlingen. Horen dergelijke presentaties wel thuis in een museum dat beeldend werk van gerenommeerde kunstenaars exposeert? De conservatoren vragen zich het af. *'Natuurlijk, voor amateurs is het museum een mooie plek om je werk te tonen, maar wat haal je je als museum op de hals als je 'professionals' om kwalitatieve redenen uitsluit en amateurs niet?'*, zegt René Pingen, conservator van Museum Jan Cunen.

Directeur Edwin Jacobs is er niettemin van overtuigd dat het museum de opdracht heeft stadsbewoners te betrekken bij zijn activiteiten: *'Alle kunstuitingen zijn deel van een volkscultuur en als zodanig in het museum toegankelijk.'* Een ander punt van discussie in Oss is het tonen van de collectie buiten de museale muren. In een schoollokaal loopt een kunstwerk meer risico op beschadiging dan in een museale omgeving en dit kan mogelijk consequenties hebben voor de collectie.

Ook in het Amsterdams Historisch Museum heeft *Blauwdruk* opnieuw discussies doen oplaaien over de diverse terreinen die het museale werk kenmerkt. Waar liggen de grenzen tussen welzijnswerk en museaal werk? Wil het museum een tempel zijn of een forum worden, een ontmoetingsplek voor jong en oud Amsterdam? *'Blauwdruk heeft ons doen experimenteren. Kregen we aanvankelijk nog van veel buitenstaanders de vraag over de grenzen tussen museumwerk en welzijnswerk, de laatste tijd wordt dit eigenlijk nauwelijks meer aan de orde gesteld. Blijkbaar spreken de resultaten voor zich.'*

En het Natuurmuseum Brabant heeft vooral de grenzen afgetast op het gebied van inspraak en de samenwerking met externe partners. In de meeste gevallen trad de museummedewerker sturend op door suggesties en voorstellen te doen. In een geval echter had de milieugroep waarmee werd samengewerkt zulke uitgesproken ideeën over het locatieproject, dat het museum zich gewonnen gaf. Het was nu eenmaal de opzet van het project om ook de partner aan het woord te laten. Uiteindelijk waren beide tevreden met het resultaat.

Voor de vier musea die aan *Blauwdruk* deelnemen is het een uitgemaakte zaak dat het museum er voor iedereen moet zijn, midden in de maatschappij hoort te staan en daarin zijn plek en functie blijvend moet zien te veroveren. Maar om museumvreemde publieksgroepen bij de activiteiten te betrekken blijven experimenteren en vooral durf en souplesse noodzakelijk. En uiteraard (inter-) nationale uitwisseling en samenwerking tussen musea: om voorbeelden te leren kennen, ervaringen uit te wisselen en wellicht grenzen opnieuw te bepalen.

Piet Hagenaars

Directeur Cultuurnetwerk Nederland Utrecht

Melissa de Vreede

Senior medewerker Cultuurnetwerk Nederland Utrecht